

A román őshaza kérdése és a román nyelvatlasz

A ROMÁN NYELV KIALAKULÁSÁNAK helyéről és idejéről, valamint az erdélyi római-román kontinuitás kérdéséről már igen tekintélyes irodalommal rendelkezünk. A vélemények általában három csoportra oszlanak. A legrégebbi vélemény szerint, amely a magyarországi humanista történétírók (Bonfini) hagyományára támaszkodik és amelyet az erdélyi román triász (Şincai, Maior, Clein) fogalmazott meg, a románok a rómaiak dáciai gyarmatosításának egyenes leszármazói. A román nép és nyelv tehát eszerint itt Erdélyben alakult ki és innen terjedt azután el a szomszédos vajdaságok területére és a Balkánra. A történeti, néprajzi és főleg nyelvészeti kutatások azonban csakhamar rámutattak ennek az elméletnek tarthatatlanságára. Kiderült, hogy a románság négy ága: az északi (amelyet a románok dákorománnak neveznek), az isztriai, a Szalonikitől keletre lakó megleni és a Macedónia délnyugati részén pásztorkodó arumun olyan közös sajátságokat tüntet fel, amelyek csak hosszú időn keresztül tartó közös fejlődéssel magyarázhatók. Ez a románság, még a nyelvegység korában igen erős albán hatáson ment keresztül, azaz a románságnak valahol az albánok tözsomszedságában kellett élnie. Mivel pedig az albánokról tudjuk, hogy a Dunától északra sohasem laktak, kétségtelen, hogy ez a románság sem alakulhatott ki a Dunától északra fekvő területen. Mint legújabbban egy német tudós bizonyítja, az albán őshaza a mai Albánia északi részén levő Mati folyó völgyében keresendő,¹ a román őshazát tehát szintén valahol azon a vidéken kell feltételeznünk. Még érdekesebb azonban az, hogy a románság négy ága közül éppen az északi ág nyelvében mutatkozik a legerősebben az albán hatás. Ezeknek a Balkánra mutató pozitív bizonyítékoknak pontosan megfelelőnek az Erdély területére vonatkozó negatív érvek. Tudjuk, hogy a rómaiak a dák lakosság legnagyobb részét kiirtották, tehát nem volt lehetőség olyan mértékű római-barbár együttélésre és az ősi lakosság romanizálására, mint ez a római birodalom más provinciájában történt. A római uralom különben itt igen rövid ideig tartott ahhoz, hogy ez a romanizálási folyamat komoly eredményeket érhetett volna el. A rómaiak Dáciát rendben és teljes alapossággal önként üritették ki, tehát módjukban volt az egész lakosságot kivonni belőle.² Hogy ezt valóban meg is tették, bizonyítja a római kultúrának a későbbi dáciai emlékekben való teljes

¹ *G Stadtmüller*: Forschungen zur albanischen Frühgeschichte. AECO. VII–1941.

² *Alföldi A.*: Dákok és rómaiak Erdélyben. Budapest, 1940.

hiánya, nem is beszélve arról, hogy a legcsekélyebb nyoma sem bukkant fel olyan latin feliratoknak, amelyek a román nyelvre jellemző változásokat tüntetnének fel.

Mindezen érvek alapján a komoly tudósok nagy többsége már régóta elvetette az erdélyi román kontinuitás elméletét és azt vallja, hogy *a románság a Balkánon alakult ki és Erdélybe csupán később vándorolt be*. Ezek között a tudósok között vannak németek (Schlözer, Rössler), franciák (G. Paris), csehek (K. Kadlec), horvátok (P. Skok), magyarok (Hunfalvi, Tamás, Gáldi stb.), sőt románok is (Filippide).³ A románok balkáni eredetét különben társadalomtörténeti érvek is támogatják.⁴

A ROMÁN KONTINUITÁS ELMÉLETE azonban a román közvéleményben nemzeti dogmává kövesedett, román tudósok tehát – mint azt Filippide példája is mutatja – kiátkozás és kiközösítés veszélye nélkül nem helyezkedhetnek vele szembe. Minthogy a román nyelvnek vitathatatlanul balkáni eredetével mégis kénytelenek számolni, megalkották az úgynevezett *hozzávándorlási elméletet*. Eszerint a román nyelv *lényegében* ugyan a Balkánon, az albánok szomszédságában alakult ki, azonban a római elem Dácia területén sem pusztult ki *egészen*. Itt is maradtak bizonyos romanizált elemek, amelyek az idők folyamán a Balkánról történt román bevándorlókkal erősödtek. A mai románság tehát egy ősi római-dák lakosságnak és a Balkánról bevándorolt románságnak a keveréke.

A római-román kontinuitás elméletének hívei ma kivétel nélkül ezt a hozzávándorlási elméletet vallják. Még azok is, akik ezt ilyen határozottan nem is hangsúlyozzák ki.⁵ Néhány év óta ezt az elméletet újabb érvekkel is próbálják alátámasztani. Ezeket az érveket *a román nyelvatlászól* merítik. Abból a tényből ugyanis, hogy a román nyelv sok esetben régiesebb alakokat őrzött meg, mint a többi újlatin nyelv (olasz, francia, spanyol, portugál stb.), arra következtetnek, hogy a román nyelv ezeket az archaizmusokat csak itt a helyszínen őrizhette meg.⁶ Mivel ilyen archaizmusok nagyobb számban főleg a mőcök nyelvében találhatóak, egy német tudós, Gamillscheg, azt a területet, amelyen a románságnak római kor óta megszakítatlan hagyománya volna, a mőcök lakóhelyén, azaz az Erdélyi Ércheység területén jelöli meg.⁷

Azonban a román nyelvatlász adatai ilyen következtetésekre nem alkalmasak, aminthogy különben semmiféle nyelvatlász ősi települési kérdések eldöntésére nem lehet alkalmas. A nyelvi régiességekből nem lehet arra következtetni, hogy egy bizonyos nép arról a területről rajzolt volna ki, vagy pedig arra, hogy egy bizonyos

³ A román kontinuitás kérdésére vö. *Tamás Lajos* nagy munkáját: *Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában*. Budapest, 1935.; l. még *Gáldi L. – Makkai L.*: *A románok története*. Budapest, 7–34. l.

⁴ *Makkai L.*: *Balkáni és magyar elemek a magyarországi román társadalomfejlődésben*. Hittel, 1941.

⁵ Ez a véleménye a román *Rosettinek* és *Drăganunak*, míg *Puşcariu* a román őshazát az egész Balkán területén és Erdélyben *egyszerre* képzeleli.

⁶ *S. Puşcariu*: *Les enseignements de l'Atlas Linguistique Roumain*. *Revue de Transylvanie*, III – 1936.

⁷ *E. Gamillscheg*: *Randbemerkungen zum rumänischen Sprachatlas*. Berlin, 1941.; *Über die Herkunft der Rumänen*. *Jahrbuch der preuss. Akad. der Wissenschaften*, 1940. Vö. *Tamás L.*: *Randbemerkungen zu einer Rezension von E. Gamillscheg*. AECO. VI–1940. 345 kk.

nép a kérdéses régiességek területén őslakó volna.⁸ Hiszen köztudomású dolog, hogy a régiességek sohasem a központokban, hanem a nyelvterület szélein, a közlekedési útvonalaktól távol eső vidékeken szoktak megmaradni. A legrégebb szláv nyelvet nem a szlávok őshazájában, a Kárpátoktól északra találjuk, hanem Macedóniában, Krajnában stb., pedig ezekről a szlávokról tudjuk, hogy csak a Kr. u. VI. században költöztek ide be. Gamillscheg okoskodása alapján tehát a szlávok őshazája Macedónia déli részén lett volna. De ugyanezt mondhatnók a németekről is, hogy őshazájuk pl. az Alpoktól délre feküdt volna, mert hiszen a legrégebb nyelvjárások éppen itt, az olasz nyelvhatár szélén találhatók. Gamillscheg tételének tarthatatlanságát azonban akár magyar példával is bizonyíthatjuk. Csak a székely és a palóc nyelvjárásokban vannak a közmagyar *-nál*, *-hoz*, *-től* ragok helyett *-nott*, *-ni*, *-nól* ragok (*papnott* ‘papnál’, *papni* ‘papnál’, *papnól* ‘paptól’). Ezek a székely-palóc ragok ősibbek a közmagyar ragoknál, mert míg a közmagyar ragok a magyar nyelv külön fejlődésének szakaszában keletkeztek, a székely-palóc ragok az ugor egység korából származnak. Ugyanis pontosan a mi ragjainknak megfelelő alakban a vogulban és az osztjákban is megvannak. Azaz, Gamillscheg következtetése alapján, azt mondhatnók, hogy nemcsak a magyar, hanem az ugor őshaza is - azaz a vogul-osztják-magyar nyelvközösség területe - mondjuk a Székelyföldön lett volna!

GAMILLSCHEG és a román kontinuitás többi hívei azonban mind érzik, hogy érveik a *helynevek* bizonyosága nélkül nem meggyőzők. A helynevek, főleg a folyónevek ugyanis igen fontos forráscsoportot jelentenek minden régi településtörténeti kutatásnál. Minden új nép át szokta venni a régi lakosság által használt víz- és egyéb helynévanyagot, míg a régi lakosság, amennyiben nem pusztul ki, megőrzi ősi elnevezéseit. Franciaország, Olaszország, Spanyolország tele van ős, még a római uralom előtti elnevezésekkel, amelyek az illető népek nyelvében e nyelvek szabályos fejlődésének megfelelő alakban élnek és világosan tanúskodnak amellett, hogy e népek megszakítatlanul élnek e területeken. Dél- és Nyugat-Németország területén igen sok nevet találunk, amelyek a római korszaktól kezdve a mai napig meg nem tört hagyományokról tanúskodnak (pl. *Koblenz* a latin *Confluentia*, *Köln* a latin *Colonia* stb. helyén). Nos, amennyiben a románok a római kor óta a mai napig megszakítatlanul élnének Erdély területén, joggal elvárnék, hogy a római neveket is a nyelvük fejlődésének megfelelő szabályos alakban őrizték meg. Ezzel szemben nemcsak teljesen elfelejtették a római városok neveit (*Sarmizegethuza* – románul *Grădiște* = a szlávból, *Apulum* - *Bălgrad* = a szlávból, a mai *Alba-Iulia* a magyarországi latinból van átvéve, az viszont a magyar *Gyulafehérvár* fordítása, *Potaissa* – *Turda* = a magyarból;⁹ *Napoca* ~ *Cluj* = a magyarból, *Porolissum* ~ *Moigrad* = a szlávból stb.), ami már magában véve, világosan bizonyítja a kontinuitás megszakadását, de nem őrizték meg az erdélyi folyóneveket sem. Pedig a folyónevek minden vidéken a legállandóbbak. Pannóniában is, Dáciában is feledésbe merültek a városnevek, a folyónevek közül azon-

⁸ Tamás L.: Sur la méthode d'interprétation des cartes de l'Atlas Linguistique Roumain. AECO. III. 228. kk.

⁹ Pușcariunak és Gamillschegnek véleménye (Über die Herkunft der Rumänen i. h.), mely szerint *Turda* egy dák *Turidava*-ból származnék, már csak azért sem helyes, mert a mai Torda helyén a rómaiak korában nem valami Turidava, hanem Potaissa állt.

ban elég sok maradt meg. Ilyenek pl. Pannonia területén a *Duna, Rába, Zala, Dráva* stb. Erdélyben is több folyónévről tudjuk kimutatni, hogy a római korból, illetve a római kor előtti időből származnak. Ezek: *Maros, Szamos, Körös, Temes, Olt, Ompoly, Berzava*. Azonban ezek a nevek a románban nem a nyelvük fejlődésének megfelelő alakban vannak meg, hanem világosan magukon viselik az idegen közvetítés bélyegét. Egy római kori *Marisusnak* ugyanis a románban legfeljebb *Mareş*, de semmi esetre sem *Mureş* felelne meg, hiszen a románban a latin *a* sohasem válik *u*-vá. Ellenben az ó-magyar *Moris*-ből, amely a magyarban szabályos megfelelője egy *Maris*-nak, igenis *Moris, Moreş*, illetve a hangsúlyos *o*-ból *r* előtt, *u*, azaz *Mureş* lesz. Hasonló az eset a *Someş* névnél a latin *Samus*-szal, az *Olt*-nál a latin *Alutus*-szal szemben. A *Timiş* a latin *Tibiscus*-szal szemben már a szóbelsei *-b- ~ -m-* különbség miatt sem lehet ősi. Ezeknél a neveknél maguk a román tudósok is elismerik, hogy nem mutatják a római nevek megszakítatlan hagyományát (Drăganu).¹⁰

A román tudósok azonban – és utánuk Gamillscheg – néhány névről mégis azt tartják, hogy alakjuk szerint a római kortól kezdve megszakítatlan hagyományuk van a románban. Ezek szerintük a Körös, Ompoly és az Abrud folyóknak román *Criş, Ompoi ~ Ampoi* és *Abrud* nevei volnának. Azaz, az a három folyó, amely éppen a mócok vidékén ered. Gamillscheg ezért ki is jelenti, hogy a római-román hagyományok tehát itt nem szakadtak meg teljesen. Csak hogy a három név magyarázata náluk teljesen téves. A *Chriş* alaknak pontosan megfelelő *Crisius* a forrásokban nem található. Különbözik is az a tény, hogy a románok is a három Köröst egy névvel nevezik – *Crişul repede, Crişul negru, Crişul alb* – azt bizonyítja, hogy ők e nevet egy a folyók mentén nyugatról-keletre felhatoló néptől vették át, hiszen e három folyót *egy névvel* csakis a három folyó összefolyásánál, azaz az Alföldön nevezhették el, de semmi esetre sem a forrásvidékükön, ahol még azt sem tudhatták, hogy a három folyó egyesül.¹¹ Az *Ampoi* név pedig a maga szóvégi *-oi*-jával a latin *Ampeius* helyén világosan elárulja a magyar közvetítést, hiszen csak a magyarban szabályos ez a változás. Az *Abrud* viszont csupán a XIII. század óta ismeretes, tehát a román kontinuitás bizonyítására még akkor sem volna alkalmas, ha a folyónév eredete tisztázva volna.¹²

A római korból ismeretes folyónevek román nyelvi alakjai tehát határozottan a római-román folytonosság ellen tanúskodnak. Ennek alapján vetette el a román Filippide is a római-román kontinuitás teóriáját.

AZONBAN BÁRMENNYIRE SZEMBEKERÜLT IS Filippide a román közvéleménnyel, egyben mégis – talán tudat alatt – engedett neki. Ha nem is fogadta el a román kontinuitást, a románok beköltözését Erdély területére mégis igen korai időre, a Kr. u. VI–VIII. századba helyezte. Azaz, eszerint a románok, bár nem is ősi lakosai Erdélynek, mégis több száz évvel megelőzték volna a magyarokat és a szászokat.

¹⁰ Mindezekre és a következőkre lásd munkámat az Erdélyi Tudományos Intézet rövidesen megjelenő évkönyvében, amelyben az összes erdélyi víznevek magyarázatát adom. Ugyanitt hivatkozom a régebbi irodalomra is.

¹¹ *Kniezsa I.*: Magyarország népei a XI. században. Szent István-Emlékkönyv, II.

¹² *Melich J.*: Honfoglalás kori Magyarország. Budapest, 1925–29.

Csakhoggy éppen itt, egy bizonyos területen, a népek egymás utáni sorrendje tekintetében állunk aránylag a legbiztosabb talajon. A fő forrás e kérdésben is a helynévanyag. A vegyes lakosságú terület helynévanyagának az illető népek nyelven használt alakjából egész kétségtelenül megállapítható, hogy melyik nép az átadó, melyik az átvéző, azaz, mivel a helyneveket a korábban ott lakó nép nevezte el, melyik jött korábban a másikkal. Ennek alapján tudjuk megállapítani a szláv-német, szláv-magyar, magyar-német stb. települések sorrendjét. Az erdélyi helynévanyag alapján az eredményeket így foglalhatjuk össze:

A folyók és nagyobb patakok magyarban használt nevei között a már említett ismeretlen eredetű ősi neveken kívül néhány szláv (*Ilosva, Beszterce, Lekence, Deberke, Torockó, Orbó, Sztrigy, Dobra, Cserna, Szeben, Kovászna, Bisztra, Cserna stb.*), német (*Vidombák*) és török (*Küküllő*) néven kívül az óriási többség a magyarból származik (*Lápos, Szócs, Szilágy, Egregy, Almás, Nádas, Kapus, Sajó, Fűzes, Sebes, Székelyjő, Belényes, Fenes, Ludas, Nyárad, Aranyos, Gyógy, Székás, Feketeügy, Árpád, Szederjes, Pogányos, Ménes stb.*) Nincs azonban egyetlenegy fontosabb név sem, amelyet a magyarság a románból vett volna át. Sőt a románban sincs egyetlen nagyobb víz sem, amelynek a neve a románból eredne, kivétel nélkül mind idegenből van átvéve. Néhány német (*Ghimbav, Porumbac, Hârbav*) és szláv (*Bistrita, Târnava = Küküllő, Gârbova = Orbó, Dobra, Bistra, Cernavoda = Feketevíz, Cerna, Belareca, Vicinic stb.*) néven kívül a többi kivétel nélkül a magyarból van átvéve (*Lăpuș, Suci, Sălăgiu, Agriș, Almaș, Nadăș, Căpuș, Șieu, Fizeș, Sebeș, Săcuien, Beiuș, Timiș, Ludoș, Niraju, Arieș, Geoagiu, Secaș, Fechetig, Arpaș, Sudriaș, Pogăniș, Miniș stb.*). Sőt, a Marostól északra még a szláv neveket sem közvetlenül a szlávból, hanem a magyarság közvetítésével vette át (*Ilisua, Lechinta, Deberche, Trăscău, Țibin, Covasna stb.*).¹³ Ez a tény kétségtelenül igazolja, hogy Erdély vizei már régen el voltak nevezve, amikor a románság e területre érkezett, különben föltétlenül kellene legalább néhány román nevet is találjunk köztük. Az is kétségtelen, hogy nem a románság, hanem a magyarság jelent meg előbb Erdélyben, hiszen nem a magyarok vették át a vízneveket a románból, hanem megfordítva. Sőt, a névanyagból az is kitűnik, hogy a románokat még a németek is megelőzték.

A víznevek vizsgálata Gamillscheg elméletének is a leghatározottabban ellene mond. Hiszen a feltételezett román őshaza vizei között a fent már említetteken kívül olyanok is vannak, mint *Aranyos ~ Aries* és *Gyógy – Gioagiu*, azaz tiszta magyar töből származó nevek, amelyeket a románok is átvettek. Mivel pedig elképzelhetetlen és ilyen példánk sehol az egész világon nincs, hogy egy őslakó nép területe legnagyobb vizeinek neveit elfelejtse és kései jövevényektől tanulja meg újra, ez csak azt bizonyíthatja, hogy a románok még erre a területre is csak a magyarok után érkezhettek.

A víznevek tanúsága tökéletesen megegyezik a lakott helyek, várak, városok, falvak neveinek tanúságával is. A XIV. század közepéig oklevelekben említett hegységek között nincs egyetlenegy román eredetű név sem, sőt ezeknek a neve a románban is kivétel nélkül idegen és óriási többségében a magyarból származik. Román eredetű helynév először a XIV. század közepén bukkan fel, de kizárólag csupán az addig teljesen lakatlan magas hegyvidékek területén (*Kaprevár, Marzsina*

¹³ *Kniezsa L.*: Erdély földrajzi nevei. Erdély c. album, Budapest, 1940.

Krassó-Szörény megyében, *Nuksora* Hunyad megyében stb.).¹⁴ Azután is csupán a hegyvidéken keletkezett helységek nevei között találkozunk román eredetű nevekkkel, mint pl. Krassó-Szörény megyében, az Erdélyi Érc-hegységben, a Bihari hegyekben, a Réz-hegységben, Máramarosban stb. De még ezeknek a neveit sem nevezi a magyarság román alakban. Román nevek, amelyek a magyarba is a románból kerültek át, általában csupán a XVI. században keletkezett irtásokon találhatók.

Mindebből csak azt következtethetjük, hogy a románság jóval a magyarság és a némettség után került Erdély területére. Önálló, a magyar, szláv és német telepektől független helységeket pedig – egy-két délvidéki területtől eltekintve – csupán a XV., sőt a XVI. században kezdett alapítani.

KNIEZSA ISTVÁN

¹⁴ *Kniezsa I.*: Zur Frage der gepidisch-rumänischen Symbiose in Siebenbürgen. AECO. III, 280. kk., főleg 231; Magyarország népei a XI. században. 447–50. Erdély földrajzi nevei... (uo. a román helynevek térképe eredetük szerint.)